 Bogumiła Karpus. Zarys dziej szkolnictwa w Osiu w XX wieku. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem prof. Barbary Janiszewskiej-Mincer. Do chwili obecnej najobszerniej opisane dzieje szkolnictwa na terenie wsi Osie. Autorka podjęła ogromne wyzwanie zebrania rozrzuconych i nielicznych materiałów, zwłaszcza pochodzących z początku XX wieku. Ten trud przybliży mieszkańcom Osia wiele zapomnianych zdarzeń i wydarzeń, nie tylko szkoły, ale i całego społeczeństwa.

AKADEMIA BYDGOSKA IM. KAZIMIERZA WIELKIEGO

WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY

INSTYTUT HISTORII

PODYPLOMOWE STUDIUM HISTORII I WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE.

BOGUMIŁA KARPUS

ZARYS DZIEJ SZKOLNICTWA W OSIU W XX WIEKU

BYDGOSZCZ 2002

Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem prof. Barbary Janiszewskiej-Mincer

SPIS TREŚCI:

Wstęp

Rozdział I - Rys historyczny wsi Osie

* Dzieje Osia do pierwszego rozbioru.

* Pod zaborem pruskim.

* W okresie dwudziestolecia międzywojennego

* W czasie II wojny światowej

Rozdział II - Szkolnictwo w Osiu od XVI wieku do 1939 roku

Rozdział III - Szkoła w Osiu po 1945 roku

Zakończenie

Bibliografia

Przypisy

Wstęp

Osie jest piękną miejscowością, leżącą w rękawie lasów Bor Tucholskich. Mieszkam tu od 1970 roku. Od początku interesowałam się historią Osia. Ciekawość umacniały zdjęcia (siające z początku XX wieku), które zdobiły gazetki szkolne. Fotografie obrazowały nie istniejące już domy, które uległy zniszczeniu podczas drugiej wojny światowej. Świadczą o bogatej przeszłości wsi.

Studia podyplomowe z historii stworzyły możliwość bliźszego poznania dziej Osia, a ponieważ od dwudziestu lat pracuję w miejscowej szkole, postanowiłam również podjąć próby odtworzenia kolejnych etapów rozwoju szkolnictwa w naszej wsi.

Materiał, który udało mi się zgromadzić i opracować podzieliłam na trzy części. Pierwsza przedstawia rys historyczny Osia. W drugiej nakreśliłam dzieje szkolnictwa od XVI wieku do 1939 roku. Ostatnią część poświęciłam szkole po 1945 roku. Pracę zilustrowałam unikatowymi fotografiami z początku XX wieku, pochodzącymi z prywatnych zbiorów mieszkańca Osia - Pana Józefa Krei.

Rozmiary opracowania są, niestety, skromne ze względu na ograniczoną ilość stron i publikacji.

Chciałabym podziękować Pani profesor Barbarze Janiszewskiej-Mincer za cenne rady i wskazówki oraz za okazanie mi wyrozumiałości.

ROZDZIAŁ I

Rys historyczny wsi Osie

Dzieje Osia do pierwszego rozbioru.

Pierwsze ślady pobytu człowieka na terenie Osia siają neolitu (lata 4200-1700p.n.e.) [1]. Z tego okresu pochodzi siekierka z kamienia pasiastego.

O pobycie na tym terenie ludzi w następnych epokach świadczą znaleziska (z epoki żelaza) z okolic Osia (bransoletka,

szpile z górkę opatków, szczotki rogu do picia oraz szklane kamyki do gry).

Rozwój osadnictwa w okolicach Osia nastąpił w XIII wieku. Związany był z intensywną akcją kolonizacyjną, zmierzającą do zagospodarowania płocej części kasztelanii wieckiej.

Osie powstało w drugiej połowie XIII wieku, ewentualnie na początku XIV wieku, na tzw. prawie niemieckim. Nazwa Osie należy do nazw topograficznych. Utworzona została od wyrazu oznaczającego drzewo-osik - w znaczeniu Osikowe.

W XIII wieku Osie znalazło się w państwie księstwa gdańsko-pomorskich, a w trakcie postępującego rozbięcia dzielnicowego w dzielnicy wieckiej. W 1294 roku, po śmierci ostatniego z dynastii, Mściwoja II, weszło na mocy układu w Knie w skład państwa Przemysła II, a później Władysława Łokietka. Jednak w wyniku wydarzeń lat 1208-1309 Osie znalazło się na ponad 150 lat w rękach Zakonu Krzyżackiego, w ramach pogranicznej komturii wieckiej.

W XIV i XV wieku obszary objęte Borami Tucholskimi w ogromnej mierze pozbawione były sieci osadniczej. W tym bardzo rzadko zasiedlonym terenie leżała kmieca wieś zakonna-Osie. Według krzyżackich ksiąg czynszowych z 1415 roku[2] wieś obejmowała 51 włók, z czego 5 posiadało 50 tys. 4 proboszcz. Osadzonych było tylko 8 włók. Po 1454 roku posiadłości ziemskie, stanowiące uprzednio własność krzyżackich komturów, stały się własnością królestwa. W wyniku wojny trzynastoletniej, na mocy pokoju toruńskiego w 1466 roku, Pomorze Gdańskie, a tym samym Osie, zostało ponownie przyłączone do Polski. Nastąpił okres spokoju, ludność wiejska była dostateczna, o ile nie było klęski nieurodzaju.

Na tzw. sejmach egzekucyjnych z lat 1562-1565 szlachta Polska wymogła na królu górkę reformy ustrojowe i zmiany w systemie rozdawnictwa dóbr królewskich oraz systemie skarbowym ówczesnej Rzeczypospolitej. Zdecydowano odebrać ręk magnaterii liczne dobra królewskie, rozdawane wcześniej przez króla w zamian za pożyczone pieniądze lub zasługi dla dworu. Odzyskane w ten sposób dla skarbu państwa dochody miały być przeznaczone m.in. na utrzymanie stałego wojska. W zależności od stwierdzonych ogólnych dochodów z danych dóbr miały być wyznaczony podatek w wysokości jednej czwartej ich sumy, stąd zwany kwartem, który był przeznaczony na utrzymanie stałego wojska, zwanego "kwarcianym" (od kwarta=czwarta część). Do określenia wysokości podatku zostały wyznaczone dla każdej prowincji osobne, trzyosobowe komisje (po jednym przedstawicielu króla, senatu, szlachty). Ich zadaniem było przeprowadzenie tzw. lustracji dóbr królewskich.

Także lustrację przeprowadzono w Osiu 1565 roku[3]. Protokół lustracyjny zawiera wyliczenie i opis wszystkich ówce dochodowych, na które składały się ilości włók i rók kategorii rolników, i rzemieślników, świadczone przez nich czynsze pieniądze, daniny w naturze i robocizny.

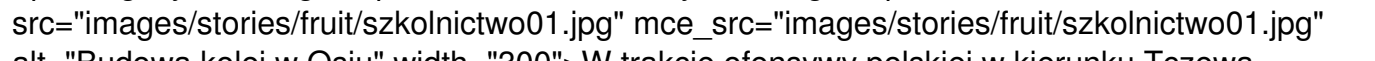
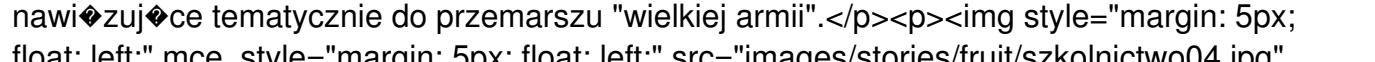
Lustratorzy podali również informacje o uposażeniu 50 tys. 4 plebana, o świadczeniach na rzecz kościoła, o położeniu i granicach wsi.

"Czwartanasta wieś Osziei Od zamku półrzecia mile, na gruncie niedobrem w boru osiadła. Granice ma z Miedzwinem i z Brzezunami, pusta dziedzin, zamkowemi"[4].

Wieś posiadała 50 włók: 50 tys. 4 kościelne (lecece od ogiem-nie zbudowano jeszcze kościoła), 29 pustych, położonych w "zarodkach borowych"[5].

W 1565 roku w Osiu zasiedziały było 6 gburów (na 12 włókach). Z uprawnej ziemi uiszczali czynsz pieniądze i w naturaliach. Płacili po 20 groszy z każdej włoki, przekazywali również danin w postaci 24 kur. Osie zamieszkiwali także: karczmarz, który nie posiadał roli, składał danin z 3 kur; kłodziej - zajmował się naprawą i produkcją kór oraz onera villae-czeladź-pracująca na roli (w folwarku w okolicach Gróka).

W pobliżu wsi leżało jezioro "przezwané Miedzwiókie, na którym toni klepnych 20, bótne, do którego woda bielej [z] zdrojów. Na tem jezierzé powawiają się ryby drobne

(?).
by oszacowany czasu zimnego
W latach 1534-1580 Osie przy
nie posiadała własnej pleban
znajdował się w Osiu już w 1438 roku. W 1565 roku księstwo
Okres pokojowego rozwoju wsi przerwał najazd króla szwedzkiego,
Gustawa Adolfa, na Pomorze Gdańskie. Walki, trwające w latach 1626-1629,
nie oszczędziły Osia.
Król Władysław IV oddał w 1643 roku w wieczyste użytkowanie oskiemu
sołtysowi, Franciszkowi Nieradzkemu, dobra sołdeckie. Były one rekompensatą
za spustoszenia okresu wojny, w tym utratę dokumentów, potwierdzających przywileje
nadane jeszcze przez Krzyżaków.
W XVII wieku, w okresie potopu szwedzkiego (1655-1660), Osie znalazło się znowu w ogniu walk.
Kilkuletnia okupacja szwedzka, wojna partyzancka, toczona w Borach Tucholskich,
przemarsze regularnych armii spowodowały, że w 1664 roku komisarze królewscy,
dokonujący lustracji, zastali tragiczną sytuację. We wszystkich wsiach w rejonie Osia
naliczono jedynie 3 gburów, podczas gdy w 1649 roku w samym Osiu było ich 18.
Pod zaborem pruskim.
Podpisany w Petersburgu 5 sierpnia 1772 roku układ rozbiorowy oderwał od Polski Prusy
Królewskie. W tym samym momencie polityki pruskiej było zarządzenie Fryderyka IV,
na mocy którego w każdej wsi w domenach królewskich powstały szkoły ludowe,
oraz rozporządzenie z 1776 roku, nakazujące posyłanie do szkół dzieci w wieku 5-13 lat.
Wielkie wydarzenia przełomu XVIII i XIX wieku dotknęły także teren gminy Osie.
Klęka Prus w wojnie z Francją spowodowała, że wojska Napoleona wkroczyły
w 1806 roku na ziemie polskie. W 1807 roku uchodziła przez Osie do Królewca
pruska rodzina królewska. Gdy w 1850 roku Fryderyk Wilhelm IV był w Osie
i landrat przedstawił mu nadleśniczego z Osia, król rzekł: "Osie, mój
Boże, tam byłem w roku 1807".
W sierpniu 1807 roku Osie opuścił pruski batalion piechoty, a jego miejsce
zajął oddział polskiej jazdy, którego zadaniem było patrolowanie Borów
Tucholskich i osłona głównego zgrupowania wojsk polskich.
 W trakcie ofensywy polskiej w kierunku Tczewa przebywał w Osie Jan Henryk Dobrowski, który w ostatnich dniach stycznia rezydował
u leśnego, a później zlecił założenie w tym miejscu magazynu dla oddziałów
polskich, walczących na północnym skraju Borów Tucholskich. Pomorze Gdańskie
nie weszło jednak w skład utworzonego na mocy traktatu w Tyliczu Księstwa
Warszawskiego.
W 1812 roku maszerowały przez Osie wojska francuskie na podbój Rosji,
a te wracały pod koniec 1812 roku i na początku 1813: "I Napoleon cięgnął
(?) tę drogę, dawszy ją rozszerzyć do 12 prętów, dlatego dziś jeszcze
na mapie głównego sztabu droga ta zowie się Napoleońską".
Pozostałością po tych wydarzeniach jest tzw. "trakt napoleoński",
czyli zmodernizowany odcinek traktu prowadzącego z Tucholi w kierunku
Nowego, którego fragmenty zachowały się w okolicach Tlenia oraz liczne
podania, nawiązujące tematycznie do przemarszu "wielkiej armii".
 W pierwszej połowie XIX wieku nastąpił bardzo silny wzrost
zaludnienia wsi. Zdecydowały o tym czynniki ekonomiczne o pozarolniczym
charakterze. W Osie na wzrost liczby ludności, obok do intensywnej migracji
sezonowej,

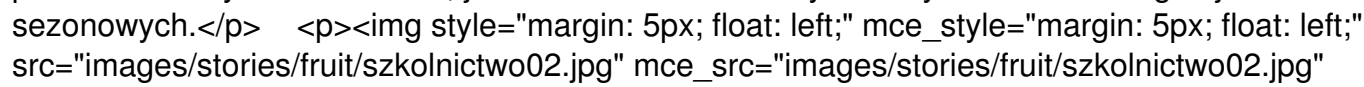
wpłyn z jednej strony rozwój przemysłu drzewnego, z drugiej - rozwój rzemiosła i handlu, obsługujących północno-zachodnie części powiaty wieckiego, oddalone do znacznej od ośrodków miejskich i ze znacznym opóźnieniem włączonych w obręb sieci kolejowej (linia kolejowa Laskowice-Czersk, przebiegająca przez Osie, pobrażona w latach 1906-1907).

Od połowy lat dziewięćdziesiątych rozpoczął się proces wykupywania sklepów z ręk niemieckich i żydowskich przez Polaków, przybywających m.in. z Wielkopolski. W Osiu w ostatnim dziesięcioleciu przedwojennym w ramach polskich znalazło się sporo sklepów i zakładów rzemieślniczych.

W drugiej połowie XIX wieku, na skutek nadmiaru ludności wiejskiej, występowała na wsi bezrobocie - zwłaszcza w porze zimowej. Sytuacja pogarszała nieurodzaje, które doprowadziły do powstania klęsk głodowych. Szczególnie dotkliwa była klęska głodowa zima 1867/1868 roku we wsiach Bor Tucholskich, spowodowana nieurodzajem ziemniaków w 1867 roku. Podobna klęska dotknęła wyrobników wiejskich w północnych rejonach powiatu wieckiego, m.in. w okolicach Osia, zimą 1882/1883 roku.

Do niskich plonów ziemniaków doprowadziło również zniszczenie zapasów w kopcach i piwnicach na skutek ulewnych deszczów, występujących jesienią 1882 roku. Toteż jeszcze w drugiej połowie lat siedemdziesiątych w okolicach, gdzie były wielkie skupiska wyrobników wiejskich, nie wygasł tyfus, który wybuchł tam w 1866 roku.

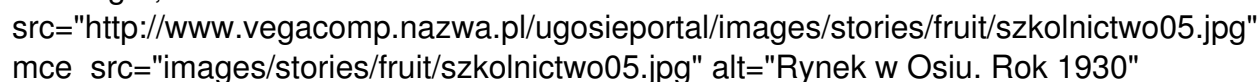
W latach osiemdziesiątych sytuacja wyrobników do pewnego stopnia poprawiła się dzięki wzrostowi płac dziennej w rolnictwie, jak i oszczędnościom uzyskiwanym na skutek migracji sezonowych.

 Rozwój polskiego handlu i rzemiosła w Osiu powodowała, w latach poprzedzających pierwszą wojnę światową, zaostrzenie walki konkurencyjnej między polskim a niemieckim i żydowskim drobnomieszczaństwem, przy czym Niemcy cieszyli się poparciem władz i instytucji państwowych oraz komunalnych. Stąd też szerokie propagowanie hasła "swój do swego", które znajdowało oddźwięk wśród społeczeństwa polskiego.

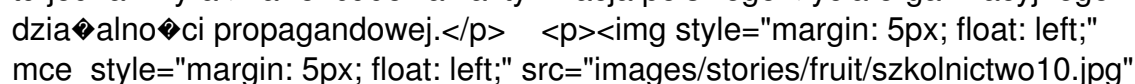
W Osiu powstało Towarzystwo Przemysłowe i Towarzystwo Ludowe. Stowarzyszenia te prowadziły działalność oświatową i rozrywkową oraz organizowały amatorskie przedstawienia teatralne (początek XIX wieku). Wówczas rozwinął swoją działalność Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół", prowadzące obok ćwiczeń fizycznych i wycieczek także działalność kulturalno-oświatową w duchu narodowym. W Osiu istniało gniazdo "Sokoła", założone w 1912 roku.

W okresie dwudziestolecia

międzywojennego

 Klęska wojenna Niemiec i rewolucja listopadowa w tym państwie, powstanie niepodległego państwa polskiego stworzyły społeczeństwu polskiemu zaboru pruskiego realne perspektywy powrotu do Polski. Chociaż powiat wiecki, podobnie jak i całe Prusy Zachodnie, w przeciwieństwie do Wielkopolski, z rękych względów nie został objęty walkami zbrojnymi (m.in. z uwagi na silną pozycję elementu niemieckiego na tych ziemiach), nastąpiła

jednak wyraźna rozbudowa i aktywizacja polskiego życia organizacyjnego i ożywienie działalności propagandowej.

 Towarzystwo Rzemieślnik utworzone w

czasach zaboru" width="300">W początkach grudnia 1918 roku odbyły się wiece, na których utworzono gminne rady ludowe. Zakres terytorialny ich działania pokrywał się z obszarem poszczególnych parafii powiatu wieckiego. Dokonano wyboru delegatów do powiatowej rady ludowej. Nawoływano do oczekiwania w spokoju na decyzję kongresu pokojowego w sprawie przynależności państwowej ziem zboru pruskiego.</p><p>Okres panowania pruskiego w

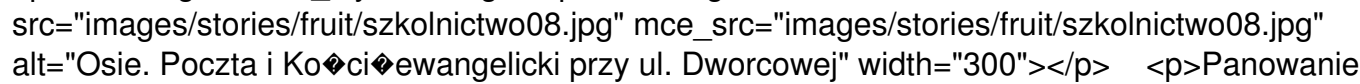
wieczu i powiecie wieckim zakończył się ostatecznie w styczniu 1920 roku wkroczeniem uroczycie witanych oddziałów wojska polskiego, które, wykonując postanowienia traktatu wersalskiego, przejmowały w ręce polskie ziemie Pomorza.</p><p>Osie znalazło się w ramach utworzonego województwa pomorskiego (w północno-wschodniej części powiatu

wieckiego).</p><p>W 1928 roku w obrębie parafii Osie (Osie, Brzeziny, Czarna Woda, Dłowiec, Grabowa Buchta, Oski Piec, Orli Dwór, Pohulanka, Skrzyniska, Sobiny, Stara Rzeka, Nowa Rzeka, Swatno, Tlemażyn, Wierzchy, Wygoda, Zajęzy Kąt, Tur-Młyn) mieszkało 4969 Polaków (katolików), 18 Niemców (katolików), 571 ewangelików i 3 żydów-ogółem 5561 osób [10]. W tym czasie (1928 rok) kościółskładają się z dwóch części: jedna z nich (z pruskim murem) pochodziła z 1821 roku, druga została zbudowana w 1901 roku staraniem ówczesnego proboszcza-Ks. Józefa Semraua. Poprzednie kościoły były drewniane, np.

kościół zbudowany przez Konopackiego ok. 1580 roku. Spłonął w 1714 roku. Na jego miejscu powstał kolejny.</p><p>W 1933 roku w wyniku reformy administracyjnej Osie zostało siedzibą gminy zbiorczej. Wśród robotników rolnych pojawiło się zjawisko bezrobocia. Władze powiatowe oraz wojewódzkie starały się przyjąć z pomocą bezrobotnym. Pomoc ta jednak okazała się niewystarczająca, co pozostawało w związku z ogólną, trudną sytuacją gospodarczą i finansową państwa. Zachowało się z okresu międzywojennego wiele przekazów, świadczących o ogromnym niedostatku wśród bezrobotnych i ich rodzin w miastach i na wsi (list setysza z Osia z 1931 roku) [11].</p><p>Bezrobotni stosowali różne formy walki (najczęściej spotykaną formą były wiece). Przekazywali władzom swoje postulaty. Brak pozytywnej odpowiedzi prowadziło do radykalizacji postaw bezrobotnych.<p>W marcu 1922 roku na terenie gminy Osie doszło do rozruchów gwałtownych, poprzedzonych z demolowaniem sklepów spożywczych. W 1936 roku doszło do wystąpienia bezrobotnych w Osiu.</p><p>W okresie międzywojennym stopniowo zmniejszała się liczba ludności niemieckiej. Odpływ tej ludności rozpoczął się już w 1919 roku, tj. z chwilą, gdy na podstawie decyzji traktatu wersalskiego wiódza część Pomorza wraz z powiatem wieckim została przyznana Polsce (całe województwo pomorskie władze polskie przejęły w styczniu-lutym 1920 roku).</p><p>Lata międzywojenne to okres rozwoju życia politycznego, społecznego i kulturalnego. W Osiu działały takie organizacje polityczne jak Stronnictwo Narodowe i Narodowa Partia Robotnicza, organizacje społeczne, m.in. Towarzystwo Młodzieży Polsko-Katolickiej czy, utworzone jeszcze w czasach zaboru, Towarzystwo Rzemieślników.</p><p>
<p style="text-align: center;" mce_style="text-align: center;

center;">W czasie II wojny światowej</p><p>3 września 1939 roku wojska niemieckie wkroczyły na teren powiatu wieckiego - ronie do Osia. Do 25 października 1939 roku wycznie najwyższa władza na zajętych ziemiach polskich spoczywała w rączach wermachtu. Był to okres zarządu wojskowego. Od 26 października 1939 roku, na mocy dekretu Hitlera z 8 października 1939 roku, władza przeszła w ręce administracji cywilnej[12]. Dekret powyższy utworzył m.in. Okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie. W skład tego okręgu wchodziła część przedwojennego województwa pomorskiego, Wolne Miasto Gdańsk oraz 5 powiatów z prowincji Prusy Wschodnie.

Okręgiem zarządzała namiestnik; funkcję tę przez cały okres okupacji sprawował Albert Forster. Okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie dzielił się na trzy rejencje (bydgoski, gdański, kwidziński). Powiat wiecki wchodził w skład rejencji bydgoskiej (powiaty dzieliły się na obwody urzędowe-odpowiedniki gmin).

Panowanie Niemców na terenie gminy zakończyło się w drugiej dekadzie lutego 1945 roku, kiedy to wchodził w skład 49 armii generała Griszina 385 i 191 dywizja piechoty zdobyły 17 lutego Osie (działania spowodowały szczególnie duże zniszczenia centrum wsi).

Po drugiej wojnie światowej przeprowadzona została reforma rolna, pozostała część ziemi dawnych folwarków przejęła Państwowe Gospodarstwa Rolne, a znaczna część gospodarstw opuszczonych przez ludność niemiecką objęli repatrianci ze wschodu.

ROZDZIAŁ II

Szkolnictwo w Osiu od XVI wieku do 1939 roku

Początki szkolnictwa, siłajace średniowiecza, wiążą się z kościołem. Podstawy elementarnej wykształcenia można było zdobyć przede wszystkim w szkołach parafialnych. Tak było ronie w XVI wieku a do XVIII wieku. Najwcześniejsze informacje o istnieniu takich szkół przy parafiach wiejskich w powiecie wieckim pochodzą głównie z lat 1583-1597 oraz 1686-1687[13].

Szkoły te były całkowicie zależne od władz kościelnych. Kontrolą nad nimi sprawował zazwyczaj pleban. Poziom nauczania był zróżnicowany, w dużej mierze uzależniony od osoby nauczającego i jego wykształcenia. Naukę prowadzono w języku łacińskim, język polski pełnił funkcję pomocniczą. W szkołach parafialnych o wyższym poziomie organizacji zapoznawano uczniów z literaturą starożytną, historią regionu i społeczeństwa oraz dawano podstawy arytmetyki. We wsiach o najmniej zorganizowanych szkołach nauka sprowadzała się do ścisłego śpiewu kościelnego, nauki czytania, rzadziej pisania.

W dekanacie wieckim (odpowiadającym zasięgiem terytorialnym z pewnymi odchyleniami powiatowi wieckiemu) sieć szkół parafialnych była stosunkowo dobrze rozbudowana.

W drugiej połowie XVI wieku szkoła taka istniała ronie w Osiu[14]. Jeszcze w połowie XVII wieku funkcjonowała, mimo spustoszeń jakich dokonano w czasie wojny szwedzkiej (w XIX wieku szkoła ludowa wydostała się spod opieki Kościoła, przeszła do administracji sfer rządowych). Wśród gmin, które posiadały szkoły ewangelickie w 1746 roku było Osie-Brzeźno przy Osiu[15].

Na przełomie XIX i XX wieku sytuacja szkolnictwa zmieniła się. Działalność władz zaborczych w tym zakresie prowadziła do zamierania szkolnictwa z czasów polskich i organizowania nowych szkół elementarnych w miastach oraz na

wsi, realizujących postawione przez państwo zadania oświecenia i germanizacji. Zadanie pierwsze było obiektywnie korzystne dla mieszkańcy, gdyż miało przygotować dzieci i młodzież do działalności gospodarczej, ale celem szkoły miało być też zintegrowanie społeczeństwa zabranych ziem z kulturą niemiecką, czyli germanizacja, i wychowanie lojalnych obywateli, podatników i rekrutów państwa pruskiego. Ten cel polityczny był ważniejszy, dlatego wkrótce po zaborze Fryderyk II, mocno krytykujący szkolnictwo polskie, zarządził zorganizowanie szkół ludowych w każdej wsi w domenach i zachęcał do podobnych akcji szlachty. Rozporządzenie z 1776 roku nakazywało posłać do szkół dzieci w wieku 5-13 lat. Szkoły miały posiadać charakter niemiecki, a nauczycielami mogli być Niemcy ewangelicy (dla gmin protestanckich) lub katolicy (dla wsi polskich), znający także język polski. Nauczycieli katolików miano sprowadzić z Łódzka i z Warmii, a ewangelików z różnych krajów niemieckich.

W Osiu w 1886 roku funkcjonowały dwie szkoły katolickie i jedna ewangelicka oraz nowo założona szkoła uzupełniająca [16]. Kronika Szkoły w Osiu, założona przez Szczepana Krzesia, pierwszego kierownika szkoły powszechnej, zorganizowanej po drugiej wojnie światowej, informuje o istnieniu szkoły w Osiu przy ul. Kościuszki (mieściła się w drewnianym domku, pod strzechą), w której uczono ok. 1875 roku jeszcze po polsku. Nową szkołę (przy ul. Szkolnej) pobudowano w 1888 roku. Składała się z czterech pomieszczeń lekcyjnych i dwóch mieszkań dla nauczycieli. 24 lipca 1873 roku wprowadzono język niemiecki jako wykładowy dla wszystkich przedmiotów, z wyjątkiem nauczania religii i śpiewu kościelnego, natomiast języka polskiego można było używać w ograniczonym zakresie jako języka pomocniczego tylko na niższym i średnim szczeblu szkoły ludowej. Przewidywano też możliwość nauki języka polskiego w ostatnich trzech klasach, jeżeli było to konieczne do zrozumienia Biblii i do śpiewu kościelnego - jednak tylko w szkołach z przewagą dzieci polskich. Z kolei rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty Falcka z 23 października 1873 roku zakładało stopniowe eliminowanie języka polskiego także z nauczania religii na średnim i wyższym szczeblu szkoły ludowej po stwierdzeniu wystarczającej znajomości języka niemieckiego. W okresie międzywojennym szkolnictwo w powiecie łódzkim obejmowało trzy typy szkół powszechne (podstawowe), średnie (gimnazja) oraz zawodowe. W 1928 roku funkcjonowała w Osiu szkoła katolicka z 6 nauczycielami katolikami, siedmioklasowa (uczęszczało 311 dzieci wyznania katolickiego) oraz szkoła katolicka (Osie-Radańska), jednoklasowa, z jednym nauczycielem [17]. Szkoła siedmioklasowa mieściła się w budynku przy ul. Szkolnej. W 1930 roku władze gminne przystąpiły do przebudowy, powiększając budynek o 6 klas (w tym czasie Zarząd Gminny w Osiu przeznaczył na swój siedzibę budynek szkoły ewangelickiej przy ul. Dworcowej, rozbudowując w zamian szkołę przy ul. Szkolnej). Duży udział w tym przedsięwzięciu miał ówczesny kierownik szkoły, Stanisław Januszewski, który objął to stanowisko po Leonie Siewercie (pracował do 1928 roku), pierwszym kierowniku w odrodzonej Polsce. Zachowały się dwie "Księgi ocen" Publicznej Szkoły Powszechnej w Osiu: z roku szkolnego 1932/1933 oraz 1935/1936. Szkoła posiadała trzeci stopień organizacyjny (o stopniu organizacyjnym szkoły decydowała sytuacja lokalowa, kadrowa i liczba uczniów). Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 18 listopada 1932 roku o organizacji roku szkolnego określało czas jego trwania: od dnia 20 sierpnia do dnia 19 sierpnia włącznie. Rok szkolny podzielony był na dwa półrocza, obejmujące cztery okresy oraz ferie zimowe i letnie. Na podstawie "Księgi ocen sprawowania się i postępu w nauce uczniów w roku szkolnym 1932/1933" można stwierdzić, że szkoła posiadała siedem oddziałów, w których

liczebnokształtowa się w granicach 13-68 uczniów.

W dniu 15 września 1932 roku do szkoły uczęszczało 439 uczniów, w tym 418 wyznania katolickiego, 21-ewangelickiego.

Uczniowie otrzymywali oceny ze "sprawowania się zgodnie z następującą skalą: bardzo dobre, dobre, odpowiednie, nieodpowiednie. Do przedmiotów nauczania należały: religia, język polski, rachunki z geometrii, rysunek, roboty różne, śpiew, ćwiczenia cielesne(oddział I), III-oprócz wyżej wspomnianych dochodziła ocena z historii, geografii i nauki o Polsce współczesnej, przyrody, VI-ocena z nauki języka niemieckiego(skala: bardzo dobry, dobry, dostateczny, niedostateczny).

"Księga ocen sprawowania się i postępów w nauce uczniów w roku szkolnym 1935/1936 zawiera; wyciąg ze "Statutu publicznych szkół powszechnych siedmioletnich" oraz rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 4 maja 1935 roku, które określa czas trwania roku szkolnego(od dnia 1 września do dnia 31 sierpnia włącznie). Rok szkolny dzieli się na dwa półrocza oraz ferie. (I półrocze obejmuje I okres szkolny, II półrocze-II i III okres szkolny).

Statut szkoły podkreśla, że przy ocenach postępów ze śpiewu i ćwiczeń cielesnych bierze się przede wszystkim pod uwagę wysiłek ucznia w kierunku zdobywania usprawnienia, odpowiadającego jego możliwościom.

Ocenę zachowania się ucznia, jeżeli w danej klasie uczy kilku nauczycieli, ustala Rada Pedagogiczna.

W księgach szkolnych notuje się "motywy" ocen niedostatecznych.

Uczniowie klasy I nie otrzymują wyrażonych w stopniach ocen ani świadectw szkolnych. Wszyscy przechodzą do klasy II. Uczniowie uczęszczający do klasy dwu lub trzyletniej przechodzą bez wyjątku w obrębie tych klas z jednego roku nauki na drugi i otrzymują na świadectwie rocznym stwierdzenie pomyślnego lub niepomyślnego wyniku nauki.

15 września 1935 roku do szkoły uczęszczało 525 uczniów, w tym 19 wyznania ewangelickiego i 3 wyznania ewangelicko-unijnego.

Publiczna Szkoła Powszechna w Osiu charakteryzowała się wysokim poziomem nauczania. Do szkoły dojeżdżali uczniowie placówek nieobjętych zorganizowanych w gminie (a nawet z powiatu tucholskiego). Dojeżdżających było ok. 50.

Absolwenci pomyślnie składali egzaminy do gimnazjum, gdzie osiągnęli bardzo dobre wyniki. Uczyli się w szkołach średnich w wiecieu, Grudziądzu, Toruniu, Bydgoszczy, Tczewie czy Gdyni.

Szkoła Powszechna w Osiu miała bibliotekę(licząc ok. 400 tomów), która powiększała się głównie dzięki funduszom uzyskiwanym z imprez szkolnych. Sprzęt szkolny był nowy, wykonany w 1930 i 1932 roku. W 1937 roku placówka otrzymała radioodbiornik od Polskiego Radia, który odtąd wzbogacał formę realizacji zajęć lekcyjnych.

Na terenie szkoły działały organizacje, wśród nich młoka i dziewczęca drużyna harcerska, które odnotowały osiągnięcia na szczeblu powiatowym. Drużynę młok im. Królowej Jadwigi(założoną w 1927 roku) prowadziła Jadwiga Jeleńska. Drużynę młok im. Tadeusza Kościuszki zorganizowała w 1931 roku Szczepan Krzesiński, a potem rozwinął Gerard Laser(obie te drużyny działały po 1945 roku).

W 1932 roku Stanisław Januszewski założył Koło Opieki Rodzicielskiej.

Kronika szkolna podaje, że w 1939 roku uczyło się w trzynastu klasach ok. 540 dzieci. Grono nauczycielskie tworzyli: Kierownik Szkoły-Stanisław Januszewski oraz nauczyciele: Jadwiga Czortkowa, Feliks Czortek, Marta Fabiańska, Danuta Ołdziejka i Gertruda Serwinoga.

W latach 1920-1939 szkołę wizytowali m.in. inspektorzy: Leon Adrych, Stanisław Burzyński, Werner, Lubiński, Sołtysik, Józef Ciuryło. Natomiast w latach 1929-1939 kurator Okręgu Szkolnego Pomorskiego Szeremin, naczelnik Wydziału Szkolnictwa Powszechnego Strogulski, wizytator Makowski, wizytator Czystowski.

ROZDZIAŁ III

mce_style="text-align: center;"/>**Szkoła w Osiu po 1945 roku**

17 lutego 1945 roku Osie zostało wyzwolone. Zniszczenia wojenne sięgały 70%. Znaczna część domów nie nadawała się do odbudowy. Dach budynku szkoły był podziurawiony, a okna nie posiadały szyb (podczas działań wojennych szkołę zajmowało wojsko, służyła również jako szpital polowy).

9 kwietnia 1945 roku ówczesny inspektor szkolny oddelegował Szczepana Krzesia do zorganizowania w Osiu szkoły powszechnej. 16 maja 1945 roku wojska radzieckie opuściły budynek i przystąpiono do prac przygotowujących szkołę do podjęcia działalności.

Otwarcie Szkoły Powszechnej w Osiu nastąpiło 12 listopada 1945 roku. Uroczystość zapoczątkowała msza święta, po której udano się do szkoły, gdzie kierownik, Szczepan Krzesi, powitał przedstawicieli władz. Na zakończenie spotkania odśpiewano "Rotę".

Kadretworzyli następujący nauczyciele: Szczepan Krzesi-Kierownik, Zofia Zillerowa, Irena Bielczykowa, Jadwiga Czortkova, Teodora Stopikowska, Irena Niemczyk. Wkrótce liczba nauczycieli wzrosła do 8 (w drugiej połowie roku szkolnego 1946/1947).

Podstawowym zadaniem było zbadanie poziomu wiedzy dzieci i dokonanie na tej podstawie przydziału do poszczególnych klas. Ówczesne władze w zarządzeniach skierowanych do szkół polecały uwzględnienie podczas klasyfikacji czasu okupacji i w związku z tym dokonywanieagodniejszej oceny.

W protokole klasyfikacyjnym z 2 lutego 1946 roku stwierdza się, że poziom wiedzy dzieci był we wszystkich klasach niski, jednak stopniowo ulegał poprawie, chociaż od osiągnięcia poziomu określonego przez programy nauczania było jeszcze daleko. Jednocześnie protokół podawał wykaz uczniów nieklasyfikowanych z powodu nieuczęszczania do szkoły-10 osób.

Protokół klasyfikacyjny z czerwca 1946 roku informuje, że powodem nieobecności był brak odpowiedniej odzieży zimowej, obuwia i szerzycy się wierzb.

Praca przebiegała w bardzo trudnych warunkach. Klasy były przepełnione. Późno rozpoczęcie nauki w szkole, dwumiesięczna przerwa w czasie większych mrozów, spowodowana brakiem opału, brak podręczników i pomocy szkolnych nie pozwoliły na pełną realizację programu nauczania.

Mimo tak niesprzyjających okoliczności frekwencja wynosiła 83%. Do szkoły uczęszczało 320 dzieci, 90% uzyskało promocję 10% pozostało. Byli to uczniowie nieklasyfikowani głównie z powodu choroby.

1 lutego 1946 roku uruchomiono Publiczną Szkołę Doksztacającą Zawodową w Osiu. W roku szkolnym 1946/1947 kierownikiem został Feliks Czortek.

Z protokołu wynika, że w 1947 roku w Szkole Powszechnej w Osiu działały następujące organizacje:

- * ZHP-drużyna dziewcząt,
- * ZHP-drużyna chłopów,
- * Koło Młodzieżowe PCK,
- * Spółdzielnia Uczniowska (sklepik szkolny prowadziła dziewczęta drużyna ZHP).

Uczniowie nie mogli należeć do pozaszkolnych organizacji młodzieżowych.

Szkoła liczyła 363 dzieci. Mimo skromności budżetu gminy (najniższy w całym powiecie) szkoła dobrze radziła sobie z trudnościami.

Biblioteka w 1947 roku zawierała 216 tomów. W szkole założono Koło Opieki Rodzicielskiej, które miało służyć bliźszym kontaktom z rodzicami.

Rok 1947/1948 przyniósł znaczną poprawę sytuacji w szkole. W czasie wakacji 1947 roku przeprowadzono remont budynku zniszczonego przez działania wojenne (pozalepiano dziury w ścianach, wprawiono szyby) oraz naprawiono i uzupełniono sprzęt szkolny (brakowało krzesła, stołu, pomocy naukowych). Szkoła w Osiu jako jedna z pierwszych została wyremontowana, wymalowana, zradiofonizowana, zaopatrzona w nowe tablice, pianino (zdobyto je z Urzędu Likwidacyjnego w Świeciu za sumę 12 158 złotych-część kosztów pokryło Towarzystwo śpiewu "Halka" i budżet szkoły zawodowej).

Z inicjatywy inspektora szkolnego powstała młodzieżowa

wietlica, w której dzieci mogły korzystać z czasopism, soucha audycji radiowych, odrabiać lekcje.

W roku szkolnym 1947/1948 kadra nauczycielska zasilona Danuta Kasubowska oraz Alfons Moczowski. Uczyło się 332 dzieci.

9 września 1948 roku kierownictwo szkoły przejął Feliks Czortek, ponieważ Szczepan Krze podjął studia w WKN w Poznaniu.

W związku z trwającą od maja wystawą "Ziemie Odzyskane" we Wrocławiu zorganizowano w dniach 25-27 września 1948 roku wycieczkę w której uczestniczyło 32 uczniowie, 6 nauczycieli, 72 uczniowie szkoły zawodowej i 16 osób z Komitetu Rodzicielskiego.

29 września 1948 roku do Osia przyjechał zespół "Śywego Śowa" z Bydgoszczy. Wystąpił obejrżeli uczniowie. Było to wielkie wydarzenie kulturalne, zarówno dla szkoły jak i gminy. Ogromnym osiągnięciem było spotkanie z pisarzem, Arkadym Fidlerem, 29 października 1948 roku, w którym uczestniczyło ok. 350 osób (w tym młodzież szkolna).

18 października 1948 roku wybrano nowy Komitet Rodzicielski. Przewodniczącym został Klemens Osicki, wiceprzewodniczącymi Gminnej Rady Narodowej w Osiu. Komitet opracował plan działania. Reorganizacja przyniosła efekty. Składki (zrealizowane w 90%) umożliwiły zakup najpotrzebniejszych pomocy, uzupełniły również dotacje Skarbu Państwa na dożywianie, którym objęto 157 uczniów.

W roku szkolnym 1946/1947 szkoła była wizytowana przez Granzana, podinspektora, a później przez Tadeusza Klubińskiego, Józefa Ciurycia, głównego inspektora i H. Burzyńskiego, wizytatora.

1 grudnia 1948 roku kierownictwo ponownie objął Szczepan Krze (po powrocie z WKN w Poznaniu).

W roku szkolnym 1948/1949 uczęszczało 331 dzieci. Pracowało 8 nauczycieli. Realizowano siedem klas programowych w 9 oddziałach (klasy trzecie i piąte-rodzaje).

Od 1 września 1952 roku kierownikiem szkoły był Wacław Dombrowski. Szkoła liczyła 289 dzieci: 38 ukończyło klasę siódmą, 219 przeszło do wyższej klasy, pozostało 32, 1 dziecko nie klasyfikowano.

W roku szkolnym 1966/1967 w wyniku reformy szkolnictwa utworzono 10 klas do której uczęszczało 30 dzieci (wszystkie ukończyły szkołę).

We wrześniu 1971 roku wprowadzono zmiany organizacyjne-rok podzielono na 3 okresy.

W roku 1972/1973 nastąpiła reorganizacja szkół gminnych, powołano gminnych dyrektorów. Zbiorczej Szkole Gminnej podlegały szkoły w Osieku, Wierzchach, Miedznie, Brzezinach, Jaszczu i Wałkowiskach.

We wrześniu 1977 roku dyrektorem szkoły został Henryk Krajewicz. Funkcję tę pełnił do sierpnia 1984 roku.

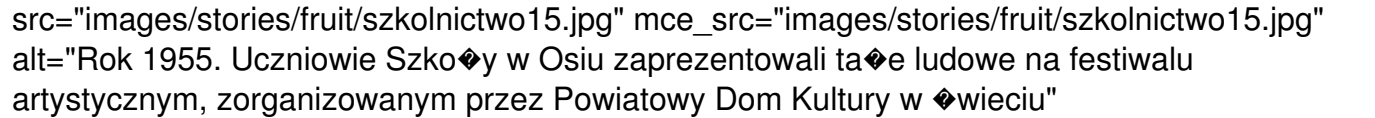
Piszcie o szkole, nie można pominąć działalności Hufca ZHP w Osie. Sprawozdanie z lat 1976-1980 podaje, że istniało 5 drużyn harcerskich oraz 7 zuchowych (w roku 1979 pracowało 325 harcerzy i zuchów).

Harcerze aktywnie uczestniczyli we wszystkich dziedzinach życia środowiska. Otrzymali nagrodę w wysokości 20 000 złotych za przygotowanie programu na Harcerski Korowód, organizowany przez Komendę Chorągwi-zajęli wówczas drugie miejsce, wyróżniając się poziomem artystycznym. Zdobyte pieniądze przeznaczyli na zakup sprzętu turystyczno-oboźowego. Organizowali zbiórki butelek, makulatury, złomu, a uzyskane fundusze przekazali na "Dar Młodzieży" (3000 złotych) oraz na budowę Centrum Zdrowia Dziecka (600 złotych). Fundusze te zostały wzbogacone w wyniku imprezy "Aukcja naszych prac" (o 3200 złotych).

Reprezentantka Hufca, Renata Stachowska uczestniczyła

w I Harcerskim Forum Dzieci Ziemi Bydgoskiej w Inowrocawiu.

Harcerze aktywnie działali w zakresie rozwijania przyjaźni ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi (udział w konkursach recytatorskich, udział w konkursie piosenki radzieckiej w Chojnicach - zespół "Słoneczna Gromada" zdobył III miejsce i zakwalifikował się do przeglądu wojewódzkiego, 8 instruktorów odwiedziło Związek Radziecki).

Przystąpili do konkursu "Harcerze współpracownikami osiedla i wsi", zdobywając pierwsze miejsce w Chorągwi Bydgoskiej (rok 1979).

1 września 1984 roku dyrektorem szkoły został Marek Miesza. Funkcję pełni do dziś.

1 września 1996 roku oddano do użytku nowy obiekt dydaktyczny w Szkole Podstawowej w Osiu, położony przy ul. Ks. Semraua, do którego uczęszczają uczniowie klas I-III.

W związku z reformą szkolnictwa w roku 1999/2000 utworzono przy Szkole Podstawowej w Osiu Gimnazjum. Istniejącą szkołę rozbudowano o nową część (z salą gimnastyczną), w której uczniowie gimnazjaliści.

Zakończenie

Celem pracy było przedstawienie ogólnego zarysu dziejów szkolnictwa w Osiu, z uwzględnieniem historii wsi.

Opracowanie nie daje pełnego obrazu zagadnienia, przede wszystkim ze względu na brak źródeł historycznych i niedużo liczb dostępnych dokumentów szkolnych. Publikacje naukowe i opracowania książkowe przekazują fragmentaryczną wiedzę na temat Osia, stąd zróbicowany poziom informacji w moim tekście i brak ciągłości w czasie.

Odtwarzając etapy działalności szkoły w Osiu, starając się pokazać jej organizację korzystam z protokołów Rady Pedagogicznej i kroniki szkolnej, która zachowała się tylko we fragmentach oraz z "Książki ocen" z okresu międzywojennego.

Mam nadzieję, że praca, mimo niewielkich rozmiarów, będzie kolejnym argumentem potwierdzającym pogląd, że małe miejscowości, takie jak Osie, mają bogatą i ciekawą historię.

Bibliografia

1. "Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny", Pelplin 1928.

2. "Dzieje Świecia nad Wisłą i jego regionu", pod red. K. Jasińskiego. t.1,2, Warszawa-Poznań-Toruń 1979.

3. "Gmina Osie. Informator turystyczny"

4. Hoszowski S., "Lustracja województwa pomorskiego 1565", Gdańsk 1961.

5. Kronika szkolna.

6. "Książka ocen sprawowania się i postępowania w nauce uczniów w roku szkolnym 1932/1933".

7. "Książka ocen sprawowania się i postępowania w nauce uczniów w roku szkolnym 1935/1936".

8. Protokoły Rady Pedagogicznej z lat 1945-1973.

9. "Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich" pod red. B. Chlebowskiego. t.VII, Warszawa 1886.

10. "Świecie. Książka jubileuszowa 800-lecia" pod red. J. Borzyszkowskiego, Świecie-Gdańsk 1998.

Przypisy

1. "Dzieje Świecia nad Wisłą i jego regionu", t.1, Warszawa-Poznań-Toruń 1979, s.77.

2. "Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich" t.VII, Warszawa 1886, s.620.

3. "Lustracja województwa pomorskiego 1565", Gdańsk 1961, s.175.

4. Ibidem, s.175.

5. Ibidem, s.175.

6. Ibidem, s.176.

7. "Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny", Pelplin 1928, s.226.

8. "Słownik geograficzny Królestwa

Polskiego i innych kraj s owia kich",t.VII,Warszawa 1886,s.620.</p> <p>S ownik geograficzny Kr estwa Polskiego i innych kraj s owia kich",t.VII,Warszawa 1886,s.620.</p> <p>10. "Diecezja che mi ka. Zarys historyczno-statystyczny".Pelplin 1928,s.226-227.</p> <p>11. "Dzieje wiecia nad Wis i jego regionu",t.2,Warszawa-Pozna Toru 1979,s.19.</p> <p>12. "Dzieje wiecia nad Wis i jego regionu",t.2, Warszawa-Pozna Toru 1979,s.57.</p> <p>13. "Dzieje wiecia nad Wis i jego regionu",t.2,Warszawa-Pozna Toru 1979,s.256-257</p> <p>14. "Diecezja che mi ka. Zarys historyczno-statystyczny",Pelplin 1928,s.74</p> <p>15. Ibidem,s.75</p> <p>16. "S ownik geograficzny Kr estwa Polskiego i innych kraj s owia kich", Warszawa 1886,t.VII,s.620.</p> <p>17. "Diecezja che mi ka. Zarys historyczno-statystyczny", Pelplin 1928,s.227.</p>
</p><p>
</p><div class="mceltemVisualAid" style="overflow: hidden; position: absolute; left: -10000px; top: 7018px; width: 1px; height: 1px;" id="_mcePaste"><p class="full">Celem pracy by o przedstawienie og nego zarysu dziej szkolnictwa w Osiu, z uwzgl nieniem historii wsi.</p> <p class="full">Opracowanie nie daje pe nego obrazu zagadnienia, przede wszystkim ze wzgl u na brak r e e historycznych i niedu du liczb dost nych dokument szkolnych. Publikacje naukowe i opracowania ksi kowe przekazuj fragmentaryczn wiedza na temat Osia, st d zricowany poziom informacji w moim tek cie i brak ci g o o ci w czasie.</p> <p class="full">Odtwarzaj c etapy dzia alno ci szko y w Osiu, staraj c si poka za jej organizacj korzysta am z protoko du Rady Pedagogicznej i kroniki szkolnej, kt a zachowa a si ty lko we fragmentach oraz z "Ksi i ocen" z okresu mi zywojennego.</p> <p class="full">Mam nadzieje e praca, mimo niewielkich rozmiar , b dzie kolejnym argumentem potwierdzaj cym pogld , e ma e miejscowo ci, takie jak Osie, maj bogat i ciekaw histori </p> <p class="full">Bibliografia<br mce_bogus="1"></p> <p class="full">[powr do spisu tre ci]<br mce_bogus="1"></p> <p>1. "Diecezja che mi ka. Zarys historyczno-statystyczny", Pelplin 1928.</p> <p>2. "Dzieje wiecia nad Wis i jego regionu", pod red. K. Jasi kiego. t.1,2, Warszawa-Pozna Toru 1979.</p> <p>3. "Gmina Osie. Informator turystyczny"</p> <p>4. Hoszowski S., "Lustracja wojew ztwa pomorskiego 1565", Gda k 1961.</p> <p>5. Kronika szkolna.</p> <p>6. "Ksi a ocen sprawowania si i post du w nauce uczni w roku szkolnym 1932/1933".</p> <p>7. "Ksi a ocen sprawowania si i post du w nauce uczni w roku szkolnym 1935/1936".</p> <p>8. Protoko y Rady Pedagogicznej z lat 1945-1973.</p> <p>9. "S ownik geograficzny Kr estwa Polskiego i innych kraj s owia kich" pod red. B. Chlebowskiego. t.VII, Warszawa 1886.</p> <p>10. "wiecie. Ksi a jubileuszowa 800-lecia" pod red. J. Borzyszkowskiego, wiecie-Gda k 1998.</p> <p class="full">Przypisy<br mce_bogus="1"></p> <p class="full">[powr do spisu tre ci]<br mce_bogus="1"></p> <p>1. "Dzieje wiecia nad Wis i jego regionu",t.1,Warszawa-Pozna Toru 1979,s.77.[miejsce w tek cie]<br mce_bogus="1"></p> <p>2. "S ownik geograficzny Kr estwa Polskiego i innych kraj s owia kich"t.VII,Warszawa 1886,s.620.<a class="przypis" href="http://www.bractwoczarnejwody.org.pl/nowa3/karpus.html#prz2a"

mce_href="http://www.bractwoczarnejwody.org.pl/nowa3/karpus.html#prz2a">[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>3. "Lustracja województwa pomorskiego 1565", Gdańsk 1961, s.175.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>4. Ibidem, s.175.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>5. Ibidem, s.175.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>6. Ibidem, s.176.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>7. "Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny", Pelplin 1928, s.226.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>8. "Sownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich", t.VII, Warszawa 1886, s.620.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>Sownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich", t.VII, Warszawa 1886, s.620.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>10. "Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny". Pelplin 1928, s.226-227.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>11. "Dzieje wiecia nad Wisłą i jego regionu", t.2, Warszawa-Poznań-Toru 1979, s.19.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>12. "Dzieje wiecia nad Wisłą i jego regionu", t.2, Warszawa-Poznań-Toru 1979, s.57.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>13. "Dzieje wiecia nad Wisłą i jego regionu" t.2, Warszawa-Poznań-Toru 1979, s.256-257[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>14. "Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny", Pelplin 1928, s.74[miejsce w

tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>15. Ibidem,s.75[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>16. "Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich", Warszawa 1886,t.VII,s.620.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p> <p>17. "Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny", Pelplin 1928,s.227.[miejsce w tekście]<br mce_bogus="1"></p></div>